

SO‘ZLARNING SO‘Z TURKUMLARIGA AJRATISHNING ASOSIY TAMOYILLARI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR

Sharipov Bobur Salimovich

Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tillar kafedrasida assistenti

E-mail: sharipovbobur9689@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9787-8753>

O‘ktamjonova Yulduzxon Bahromjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti
yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tili fanining asosiy mavzularidan biri bo‘lgan so‘zlarning so‘z turkumlariga ajratishning asosiy tamoyillari haqida so‘z yuritiladi. Unda ushbu tamoyillardagi asosiy xususiyatlar va ularning gapda qo‘llanilish aspektlari, o‘zaro semantik farqli jihatlari borasida tahlillar asosida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: morfologiya, sintaksis, leksik ma’no, leksema, semeма, tamoyil, tasnif.

Аннотация. В данной статье рассказывается об основных принципах деления слов на словогруппы, что является одной из основных тем современной узбекской литературоведения. Он предоставляет информацию, основанную на анализе основных особенностей этих принципов и их использования в предложениях, а также их смысловых различий.

Ключевые слова: морфология, синтаксис, лексическое значение, лексема, семема, принцип, классификация.

Abstract. This article talks about the main principles of dividing words into word groups, which is one of the main topics of the modern Uzbek literary language science. It provides information based on analyzes of the main features of these principles and their use in sentences, as well as their semantic differences.

Key words: morphology, syntax, lexical meaning, lexeme, sememe, principle, classification.

So‘zlarning leksik-semantik, morfologik va sintaktik tamoyiliga ko‘ra guruhlarga bo‘linishi so‘z turkumlari deb yuritiladi. Hozirgi o‘zbek tilida so‘z turkumlariga ajratish asosan uch tamoyilga ko‘ra amalga oshiriladi. Ular quydagilar:

1. Leksik- semantik tamoyil
2. Morfologik tamoyil
3. Sintaktik tamoyil

Leksik-semantik tamoyilda soʻzlarning guruhlarga ajratishda uning leksik maʼnosi eʼtiborga olinadi. Soʻzlarning semantik tasnifi haqida tilshunos olimlardan R.Sayfullayeva va uning hamkasblari birgalikda yozgan “Hozirgi adabiy oʻzbek tili” ilmiy asarida quyidagilarni keltirib oʻtadi:

Soʻzlarning leksik-semantik tasnifida quyidagi guruhlarga ajratiladi:

- a) Mustaqil lugʻaviy maʼnoli soʻz (feʼl, ot, sifat, son, ravish, taqlid);
- b) Nomustaqil lugʻaviy maʼnoli soʻz (olmosh va soʻz-gap)
- c) Lugʻaviy maʼnosiz soʻzlar (koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama)

Olmosh anglatgan maʼno u almashtirayotgan soʻzning maʼnosi sanaladi. Shu boisdan u nomustaqil lugʻaviy maʼnoli soʻz sifatida baholanishi mumkin. Soʻz-gap (tasdiq-inkor, taklif, undov va modal soʻz) esa hatto bir butun gap vazifasida kela oladi. Bu uning lugʻaviy maʼnosiz soʻzdan farqi, biroq kontekst yordamida lugʻaviy maʼno anglatadi.

Masalan, Uyga bor. -Mayli gapida mayli soʻz - gapi boraman soʻzi anglatadigan lugʻaviy maʼnoga teng nutqiy maʼnoga ega. Biroq bu maʼno mustaqil emas.¹

Yuqorida koʻrib oʻtganimizdek, leksik-semantik tamoyilga koʻra soʻzlarning anglatayotgan maʼnosi yaʼni leksik-semantik xususiyati eʼtiborga olinadi.

Soʻz turkumlariga ajratishda morfologik tamoyil. Ushbu tamoyilda soʻzlarning guruhlarga ajratishda soʻzlarning morfologik shakllari asos boʻlib xizmat qiladi. Soʻzlarning qanday morfologik shaklda kelishi uning maʼno xususiyatiga bogʻliq. Misol uchun predmetning tushunchasini bildirsa egalik, kelishik, son kabi grammatik shakllarga ega boʻladi. Predmetning belgisini bildirsa daraja shakllariga ega boʻladi. (ravish, sifat). Harakat yoki holat maʼnosini anglatga nisbat, zamon, shaxs-son, mayl singari shakllarni oʻzida mujassam etadi. Narsa yoki shaxsga ishora qilgan olmoshlar ham son, egalik, kelishik qoʻshimchalarini olib, morfologik jihatdan oʻzgarish xususiyatlari mavjud.

¹ R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G, Boqiyeva, M,Qurbonova, Z,Yunusova, M.Abuzalova. “hozirgi oʻzbek adabiy tili” Toshkent – 2009.179-180- bet.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan mustaqil holda tushuncha ifoda eta olmaydigan ko‘makchi, bog‘lovchi, yuklama, modal, undov va taqlid so‘zlar otlashgan shakllari mavjud emas. Undov va taqlid so‘zlar otlashganda morfologik jihatdan o‘zgaradi.

So‘zlarning morfologik tasnifi. Bu ta‘snifga binoan, so‘zlar, aytilgandek, ikki guruhga ajraladi:

- a) o‘zgaruvchi leksema;
- b) o‘zgarmas leksema;

O‘zgaruvchi leksema lug‘aviy shakl hosil qiluvchilarni qabul qila oladi. O‘zgarmas so‘z esa bunday xususiyatga ega emas. Bu tasnifda so‘zlarning o‘rni quyidagicha namoyon bo‘ladi.

Leksemalar	
O‘zgaruvchi	O‘zgarmas
Fe‘l	Taqlid
Ot	Ravish
Sifat	Ko‘makchi
Son	Bog‘lovchi
	Yuklama
	So‘z-gap

O‘zgaruvchi turkum uchun tasniflovchi grammatik shakl mavjud. Masalan, otlarda son, subyektiv baho shakllari, fe‘llarda nisbat, o‘zgaruvchi, harakat tarzi, sifatlarda daraja. O‘zgarmas so‘z bunday shakllarga ega emas. ²

So‘z turkumlari ajratishda sintaktik tamoyili. Ushbu tamoyilda so‘zlarning guruhlariga ya‘ni so‘z turkumlariga ajratishda so‘zlarning sintaktik tomoni ya‘niki gapda bajaradigan sintaktik vazifasi e‘tiborga olinadi.

Shaxs, narsa va predmet ma‘nosini anglatuvchi so‘zlarning shakllari hamda ularning gapda bajaradigan vazifasi (ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqllovchi, hol), qanday so‘zlar grammatik munosabatga kirishishini bildiradi.

Masalan: O‘zbekiston kelajagi bugungi yoshlarimiz qo‘lida.

Belgini bildiruvchi so‘zlar gapda predmet yoki harakatni ifodalovchi so‘zlar bilan grammatik munosabatga kirishgan holda gapda aniqllovchi, to‘ldiruvchi, hol

² R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G. Boqiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, M.Abuzalova. “hozirgi o‘zbek adabiy tili” Toshkent – 2009. 180-bet

vazifalarini o‘taydi. Bunday so‘zlarga asosan sifat, son, ravish singari so‘z turkumlari kiradi.

Masalan: Institutimiz talabalarining ayrimlari o‘ttiz oltinchi maktabda amaliyot o‘tamoqda.

Leksemalarning sintaktik tasnifi. Leksemalarning sintaktik tasnifida, asosan, ularning nutqda boshqa leksemalar bilan bog‘lana olish-olmasligi, gap bo‘lagi bo‘lib kela olish olmasligi xususiyati o‘z aksini topadi:

- 1) gap bo‘lagi bo‘lishga xoslanmagan so‘z: undov, modal, so‘z-gap;
- 2) gap bo‘lagi bo‘lishga xoslangan so‘z: fe‘l, ot, sifat, son, ravish, taqlid, olmosh.
- 3) sintaktik aloqa vositasi bo‘lishga xoslangan so‘z: ko‘makchi bog‘lovchi yuklama.

So‘z-gap boshqa so‘z bilan sintaktik aloqaga kirishmaydi, o‘zi mustaqil gap bo‘lib kelish qobiliyatiga, ya‘ni ajralganlik xossasiga ega. Mustaqil va yordamchi so‘z esa bog‘lanish xususiyatiga ega bo‘lib, bulardan yordamchilar gapda alohida bo‘lak bo‘lib kela olmaydi, balki sintaktik jihatdan bog‘lash vazifasini bajaradi. Mustaqil leksema esa mustaqil ravishda gap bo‘lagi bo‘lib kela oladi.³

Yuqorida ko‘rsatib o‘tganimizdek, bu uch tamoyil va tasniflar so‘zni turkumlarga ajratishdagi eng muhim jihatlardir. Leksik-semantik tamoyilda so‘zlarning anglatayotgan ma‘nosi ya‘ni leksik-semantik ma‘noga qaraladi. Morfologik tamoyilda esa so‘zlarning morfologik xususiyatlari ya‘ni grammatik xususiyatlarga asoslanadi. Sintaktik tamoyilda esa gap qurilishidagi o‘rni hamda so‘zlar qanday grammatik munosabatga kirishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G, Boqiyeva, M,Qurbonova, Z,Yunusova, M.Abuzalova. “hozirgi o‘zbek adabiy tili” Toshkent – 2009
2. H. Jamolxonov. "Hozirgi o‘zbek adabiy tili" Toshkent - "Talqin" - 2005
3. M. Arabboyeva. Zamonaviy ta‘lim. Toshkent-2022. N°12. 43-47.
4. M. Arabboyeva. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. 2023. N°7. 718-725.

³ R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G, Boqiyeva, M.Qurbonova, Z,Yunusova, M.Abuzalova. “hozirgi o‘zbek adabiy tili” Toshkent – 2009 180-181-bet.

5. Z.Saydullayeva, Davronbek Sotvoldiyev. "Ramazon - oylarning va odamlarning sultoni" "INTERPRETATION AND RESEARCHES".2023. 123-127. <https://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/1675>
6. Sherboyeva, G., & Ikromov, M. (2023). O 'ZBEK TILI FRAZEMALARINING LINGVOKULTROLOGIK XUSUSIYATLARI. Talqin va tadqiqotlar, 1(30)
7. Усманов Ф. Характеристика действия/бездействия в устойчивых сравнениях узбекского языка / «Теоретические, методологические и прикладные вопросы науки и образования» (Самара, июнь 2019 г.) стр. 114-119.URL https://naucorp.ru/upload/iblock/dd6/SBORNIKNK_MT_06_19-ot-30.06.2019.pdf
- 8.Ф.Усманов. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. 9.URL:<http://library.ziyonet.uz/static/lib/readerpdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/251467/5e1c61965017c.pdf>
10. Salimovich, S. B. (2022). Studies of Reciprocity in Linguistics.
11. Шарипов, Б. С. (2022). TIL BIRLIKLARINING NUTQDA FAOLLASHUVI HAQIDA. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 5(1).
12. Salimovich, S. B. (2022). RECIPROCAL SYMMETRY AND ITS GRAMMATICAL INDICATIONS. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 7(12), 129-131.
13. Sharipov, B. (2022). RETSIPOKLIK XUSUSIDA MULOHAZALAR. Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования, 1(19), 63-66.
14. Salimovich, S. B. (2022, January). FUNCTIONS OF LANGUAGE UNITS. In Conference Zone (pp. 62-63).
15. Махмудов, З. М., & Шарипов, Б. С. Талабаларнинг фанни яхши ўрганишлари учун психо-эмоционал таъсир этишда халқ мақол ва маталларидан тўғри фойдаланиш (лотин тили ва тиббий терминология фани мисолида). Zbiór artykułów naukowych recenzowanych, 112.
16. SHARIPOV, B. RETSIPOKLIK TUZILISHI VA UNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI TO 'G 'RISIDA AYRIM MULOHAZALAR. Я ПРЕПОДАВАНИЕ, 173.